

ДРАГОЉУБ Д. ЈОВАШЕВИЋ

**НАРОДНО ГАТАЊЕ УЗ БОЈЕЊЕ ПРЕЂЕ
У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ**

*Овај рад посвећујем мојој сестри
Бранислави — Брани Д. Лапчевић,
рођеној Јовашевић — уметници
кројења и израде женске одеће —
и њеним златним рукама, које су
ме одиколовале.*

Аутор

„Како се примила ова моја лаж,
тако нек' се прими и боја уз пређу“.

Зато што је бојење пређе некада било саставни део народног живота у овом крају, сматрамо да би било занимљиво ако се сачувају од заборава гатке везане за тај поступак.

Чачански крај, са пространим подручјем које му гравитира (око горњег тока Западне Мораве), од увек је био познат по земљорадњи и сточарству. Некада се овдашње домаћинство није могло замислити без знатног броја крупне стоке и стада оваца. Чак и најсиромашнија

породица гајила је бар двадесетак оваца. Оне имућније, бројније људством, такозване „задруге“, имале су стада са великим бројем ситних грла. То је разумљиво. Вуна је била главни материјал за справљање одеће, покривке и простирке, па зато и неопходан сапутник у животу нашег човека — сељака и варошанина. Потреба за вуном била је нарочито велика код израде делова зимске одеће. Почев од кожуха и шубара (израђиваних од штављене јагњеће коже), а затим, преко већих, од вуноног предива, (гуња, чакшира, сукње, прегаче, шалова и чарапа), па све до оних ситнијих: рукавица, појаса, назувица и торбе, која је требала ђаку (за таблицу и буквар), рабацији (за погачу и заструг сира), војнику (за преобуку и прегршт сувих шљива) и чобаници (за комад проје и плетиво) — вуна је свему била неопходна. Кад је требало решавати питање покривке на лежају, вунена тканина ручне израде била је главни, рекло би се, једини текстил. Простирка на поду собе (просторије са дрвеним подом) увек је била, и до данашњег дана остала, вунена поњава. Украс на зиду одаје за спавање, опет, вунена тканина, а покривач на постељи, обавезно, серцада или ћилим.

Сви ови одевни комади, покривке и простирке, израђени само од необојене пређе (фино или грубље одређене), ипак, нису могли да задовоље укус човека овог краја. Отуда се приступило бојењу пређе. То је вишеструко оправдано. Пре свега, необојена пређа брзо се прљала, а тешко прала. Затим, боја је уносила ведрину у сваку кућу и сваку душу. Водило се рачуна о томе да се пређа боји како према узрасту (за младе живље, јарке боје, а за старије оне тамније), тако и према намени вуноних предмета (за ћилим, најчешће, црвена подлога, а ређе плава, окер или мрка). Бојење пређе било је условљавано и расположењем у породици: за радосне догађаје — веселе боје, а за оне тужне — црна, „трула вишња“ и „зајтинли“. Девојачка спрема није се могла замислити без четкаре и ирама (креветског прекривача са четири јастука), извезених разнобојном вуницом на подлози јуте или „конгре“ ткања.

За израду чаршава, убруса, гаћа, рекли, кошуља, марама, завеса (фираги) и летње одеће припремала се тежинова пређа (од конопљаних влакана). За ову врсту пређе примењивао се исти начин бојења као и код вуноне, или са неким мањим одступањима, па чак и посебним начином бојења. С обзиром да је тежинова тканина неупоредиво јевтинија, то је и ризик код бојења ове пређе био мање важан него ли код бојења оне скупе — вуноне.

Поступак код бојења пређе био је самоучки, па зато прост и ризичан, а исход бојења увек неизвештан. Требало је много вештине, прибраности, стрпљења, воље, умешности и љубави према овом послу па да боја „приђе“. Домаћинства су морала сама да се старају за справљање боје. У таквом „технолошком процесу“ видно место заузимали су: клапушина или клапина (откувана зелена љуска ораха), црвена врба, јова, јасен, дуњин лист, коприва, броћ, љуске црног лука, кора са стабла шљиве „маџарке“, а као киселине: расол (сок у коме се киселио купус) и сок откуване јабуке дивљаке. Појаве првих бојацијских радњи у Чачку и бојација, занатлија, пада у првој половини XIX века.¹ Стара Чачанка, Перка Јовашевић, рођена Милосављевић (Чачак, 1889) памти да је у Чачку био чувени бојација Милован Ђудић. Његова бојацијска радионица налазила се код некадашње велике пијаце, на месту где се сада налази Дом културе.² У Ужицу, крајем XIX и почетком XX века био је познати бојација Јовица Пантовић (деда, по оцу, чувеног архитекте проф. Милорада Пантовића, Ле Корбизијеовог ученика и творца — пројектанта — београдског Сајмишта).³ Ови мајстори бојацијског заната, као и остали њихови еснафски другови, примали су од муштерија пређу на рабош. Тај поступак се понављао и код издавања обојене пређе.

Међутим, прве варошке бојације тешко су долазиле до посла. У питању је било неповерење према новом начину бојења. Више се веровало традицији и доброј гатки, него ли продору хемијских боја и савременом бојењу пређе. Чак и данас има домаћинстава која радије сама боје пређу, јер сматрају да је „здравије“ носити одећу од природно обојене пређе, него ли обојену „отровним“ бојама.

И поред свега оног што се код бојења пређе у народу предузимало као нужно, дешавало се да некоме пређа боље прими боју, а другима испадне шарена или бледо обојена, па се још и „отирала“. У таквој ситуацији се сматрало да није све само у доброј припреми боје и откувавању пређе у њој, већ је требало применити и извесне „чини“. Тако, на пример, пређа не прима боју у неке „варовне“ дане. Затим, требало се и духовно припремити за бојење пређе, а и знати одговарајућу гатку за жељену боју. Све то заједно: боја, киселина, дан за бојење, доба дана, време кувања пређе у боји и одговарајућа гатка, чинили су „технолошки процес“ бојења пређе у чачанском крају. А за све то требало је вично чељаде.

Али, није сваки био вичан ни са уклапањем боја код ткања, плетења и везења, при изради народне ношње, ћилима и простирке. За то је требало имати урођени смисао и проверени укус, па су

везиље и ткаље одлазиле, ако је требало, и у веома удаљена места ради добијања савета (мустри) од познатих мајстора за „шатирање“ боја. То се, после, љубоморно чувало као и свака породична тајна. Јер, требало је одећом све задивити на сабору или кад се провадацији износи девојачка спрема из удавачиног сандука. Зна се да је у Севојну, код Титовог Ужица, био познат по изванредном мајсторству „шатирања“ боја парох севојнички, Лазар Лапчевић (1860—1943), родом из Ужица. Овом свештенику, обдареном за сликарство, долазиле су ткаље и везиље чак од Ариља, Драгачева, па и из села крај самог Чачка, а ткаље и везиље из Ужица, као и оне из села ужичког краја, ишле су код поп - Лаза „као на ћабу“, да им „шатира“ боје.⁴

Данас су околности сасвим другачије. Домаћинства су свела гајење оваца на најмању меру. Савремене тканине су доспеле у продавнице и најзабаченијих села. Међутим, ткање ћилимова је још увек ствар лепе традиције, а плетење одеће захтев непролазне моде. Зато се данас пређа носи у Чачак, где су бојације овладале савременим начином бојења, уз употребу најновијих хемијских препарата. Ови чачански мајстори оспособили су се у бојењу свих врста тканине. Код њих, истина, нема рабоша. Пријем и издавање пређе обавља се преко штампаних образаца.

Боја вунице у везу народне ношње имала је, често, и пресудну улогу у животу многих личности, па је то односило превагу код удаје и женидбе. Ових неколико гатки о бојењу пређе, сакупљених у околини Чачка, биле су нераздвојни део народног живота, па ће овако, сакупљене, надамо се, послужити као слика наше не баш тако давне прошлости. Као такве, оне могу бити од користи и као прилог проучавању народног живота у овом крају (око горњег тока Западне Мораве).

Да би пређа лепо примила боју, народни обичај је предвиђао, најчешће, добро протурену лаж онога који боји. Наравно, томе су наседали деца. Њих је најлакше обманути. Понегде се сматра да особа која боји пређу треба, при томе чину, да буде чиста. Онда ће и бојење испасти чисто. У трећем случају, треба добро зажмурити или стиснути песнице па изговорити гатку. При свему овом важи правило: ПРЕМА БОЈИ И ГАТКА. Није тешко уочити да све ове гатке, баш као и оне о Божићу и Ђурђевдану, углавном, одсликавају народну наивност. Свима им је заједничко: ником се не жели зло. Свака овде обухваћена гатка и није ништа друго до пука празноверица. Понека од њих представља пример лепе фразе и добро скројеног стиха или строфе. Ту и тамо искрсне понека архаична реч.

Код већине гатки спомињу се: цвеће, воће, птице, инсекти или животиње. У њима је израз за жељеном бојом. Све се гатке одликују ватреним говорним ритмом.

Бојење пређе сматрало се, обично, женским послом. Отуда су и сви наши казивачи — жене. Већина их се нерадо одазава нашим молбама приликом записивања гатки. Нека од тих жена, за које смо били обавештени да знају гатке о бојењу, одмахнула би руком:

— Не знам ти ја то!

Друга би нам рекла:

— Све сам поборавила!

Иако се пређа више не боји код куће, па стога нема ни разлога да ове жене и данас љубоморно чувају „тајну“ бојења, тешко су се одлучивале да нам кажу своје гатке. Зато, пут до ових гатки није био једноставан.

Народне гатке о бојењу пређе износимо кроз казивања. Нашим казивачима одајемо трајну захвалност.

КАЗИВАЊА

1. Пређа се боји само понедељком. Тога дана ваља започети сваки посао. Пређу сам бојила у откуваним травама или у скуваној кори броћа. Бојила сам и у комушини од ораха, кори јове . . . Пре но што спустим пређу у боју, помилим се богу. Док пређу бојим у црвено, стално шапућем:

— Ево црвених људи!

То, не поменуло се, ђавола. Ово да би се пређа уплашила и што боље обојила.

2. Ако бојим пређу у црно, онда:

— Сад била бела, а после црна к'о гавран!

3. На Велики петак не ваља ништа радити с иглама, јер се, по народном веровању, позлеђују Христу ране. А неваљале жене, које се огреше на овај дан, кажњава бог, па им се не може пређа лепо да обоји, а све што опереду — мишеви ће им иштрицкати.

Ката ОСТОЈИЋ, 80 година,

Милићевци

4. Кад бојим пређу у црно, ја то справљам у предвечерје. Тек што пође канчело у казан са бојом, зажмурим и велим:

— Отуд иде вран коњ и на њему вран гавран!
То понављам за свако канчело.

Радомирка ТОМИЋ, 80 година,
Пријевор

5. Ако бојим у црно, онда зборим:
— Вечерас ведро и бело, а ујутру црно к'о гак!
6. Кад се боји у плаво, треба три пута рећи:
— Плава зора на плавом чуну броди!
После за боју не брине. Плави се к'о зора!

Стака МАЋИЋ, 64 године,
Пријевор

7. Кад бојим тежинову или памучну пређу у кафенли (мрка боја — Д. Ј.), онда кувам кору од шљиве маџарке. Ако желим тако да обојим и вунену пређу, потапам је у орахову клапину. Да би бојење испало што боље, остављам пређу да се кува а ко први наиђе — слажем га нешто. После ме ето опет код лонца, са бојом, па велим:
— Како се примила ова моја лаж,
тако нек' се прими и боја уз пређу!

Настасија ВУЧИЋЕВИЋ, 68 година,
Чачак

8. Никад не бојим у црвено, а да не говорим:
— Кроз црвену јабуку пролази црв,
кроз моју пређу боја као крв!

Ковиљка ФИЛИПОВИЋ, 66 година,
Котража

9. Тешко је обојити у црно. А црно треба да буде и сјајно. Да то постигнем, потапајући пређу у боју морам стално извикивати:
— Прође црна ноћ кроз црно село
па се спустила у моје канчело!
После ми пређа црња од попове мантије!

Зорка НОВАКОВИЋ — ПАУНОВИЋ,
Озрем

10. Док сам бојила сама, онда сам, бога ми, морала добро да пазим. Обично сам уз бојење бајала:

— Бојим у црвено, да не буде шарено!

А после сам и ово:

— Бојим без муке, да буде црвено од руке!

Мијољка ФИЛИПОВИЋ, 37 година,

Ариље

11. Ништа теже но пређу бојити у тамну боју. Никад ниси сигуран шта ће из казана изаћи. Док спуштам пређу у боју, велим:

— У боју к'о свила,
из боје к'о свиња!

Мијојла ЈАКОВЉЕВИЋ, 37 година,

Чачак

12. У бакрач сипам галицу и откувану орахову кору. Не говорећи ником ништа, одлазим у шупу и потапам вуну у бакраче па одбајем боји:

— Иде црн црнац
на црном коњу,
у црној ноћи
с црним наочарима!

Ово поновим три пута да би вуна била што црња.

Катарина МИЛОВАНОВИЋ,

Чачак

13. Не можеш пређу обојити у жуто ако се не окренеш западу и не изговориш:

— Прими, пређо, жутило
к'о вечерње небо рујило.
Од сунчева рујила
до мојега бојила!

Пређа ми, после, жута к'о лептир!

Милунка ЛОНЧАРЕВИЋ,

Зеоке

14. Ништа теже од бојења пређе у зелено. А зелено треба да буде јако, к'о трава, а не бледо, да простиц, к'о цигерица. Е, да то испадне ваљано, мораш тако и радити. Ми најпре прокувамо дивљаке, па ту чорбу помешамо са расолом. Ту додамо боју, па се она у аранији кисели. Онда остављамо да се с пређом све то кува. Обилазимо око араније и шапућемо:

— Ено је зелена гора!
У њој се зелени ора'.
Под њим зелена трава
а на њој зеленбаћ спава!

Кад се пређа испере и осуши, а она зеленија од траве.

15. Кад бојим у црвено, онда морам:
— Прими, пређо, боју црвену за бело!
Ево ти белило, врати ми црвенило!

Марица ДРАМИЋАНИН, 57 година,
Чачак

16. Кад се вуна спрема у боју, онда се прошапуће:
— У казан к'о свиња!
Бојило се к'о кадива!
Било сјајно к'о свила!

Кад ставим вуну у казан, стиснем зубе и ни с ким не причам док се пређа кува. Ако би наишло које од деце, онда му се обрецнем:

— Ти било код свиња,
моја вуна била к'о кадива!

Нада БОГДАНОВИЋ, 36 година,
Бељина

17. Не опремај пређу у црну боју ако не знаш да одбајеш. Мајстор бојења се огледа на црној боји. Мени то иде од руке. Ја то овако велим:

— Из црне шуме црни глас збори:
да будеш црна к'о гавран у гори!

Радосија ЈАНКОВИЋ, 65 година,
Зеоке

18. Док сам бојила, бејаш и чувена. Моја црвена пређа могла је и пред владику. Потопим пређу у боју па ти ударим:

— Не уђи, шаренило,
у моје бојило.
Врати пређу, бојило,
црвену као варзило!

19. Пре него што почнем бојити у црно, прекрстим се на ша'нем:
— 'Ајд у вран бакрач! Из бакрача црно као зифт!

Милица МАТИЋ,
Чачак

20. Не ваља стављати пређу у боју кад је „иксан“ прљав. Треба обући одећу и бити чист, па ће и бојење испасти чисто.

Миљка СПАСОВИЋ,
Васиљевићи

21. Памтим да је моја баба лепо бојила пређу. Најпре би узела канчела, спремна за бојење, подизала их и говорила:

— Од белог — рујо!

То учини три пута, а затим потапа пређу у боју. Онда три пута окрене посуду са бојом, па три пута промеша и уз све то опет говори:

— Од белог — рујо!

Кад се бојење заврши, онда се пређа испере, па суши. И увек је моја баба добијала пређу жуту као сунцокрет.

Оливера МАНДИЋ, 38 година,
Чачак

22. Кад бојим пређу у црно, зажмурим што црње пред очима, то ће и пређа бити све црња.

Радика КУВЕЉИЋ, 50 година,
Зеоке

23. Моји стари су лепо бојили све: и вунену пређу и платнене чаршаве. За кафену боју употребљавали су клапину од орахове љуске. Кором од јасена лепо су бојили чаршаве од платна, па се преливаху као злато!

Миленија ВУКОЈЕВИЋ, 52 године,
Парменац

24. Кад сам бојила у плаву боју, требало је велико умење. Док бојим, одбрајам:

— Плаво небо без краја,
моја пређа без шара.

Спусти се, плавило неба,
у пређу као што треба!

Миланка ЦВЕТИЋ, 60 година,
Јездина

25. Ако сам бојила у црно, онда сам уз лонац приговарала:
— Ја узех ово моје пређе да обојим
у црно. Пре ће боја преко пређе,
него врана преко поља!
26. Кад сам бојила у зелено, онда је боја најбоље прилазила ако
бајем:

— Привиј се, зелено, уз пређу
као зелен бршљан уз кућу!

27. Црвено обојену пређу за ћилимове нико није умео боље по-
стићи од мене. А то сам радила и говорила:
— Ја узех да обојим ово црвено
да ми буде лепо као рибизла!
И да видиш: нисам се постидела ни пред свекрвом, ни пред
снајом. Јес', очију ми!

Лепосава ПАВЛОВИЋ, 54 године,
Риђате

28. Кад сам хтела да бојим у чоколадну боју, онда сам љуштила ко-
мушину са ораха и потапала је у слану воду. То је била клапина.
Онда уземам канчела, стављам их у бакрач с клапином и све
кувам.
29. Кад се боји у црно, треба канчело ставити у бакрач и рећи:
— Хајде, црнов, на бјелова!

Пајка ПЕТРОВИЋ, 49 година,
Парменац

30. Плаво је најтеже обојити. Ниједна ти боја не испада шаренија
од плаве. Ја сам плаво бојила и овако зборила:
— Прими плавило различка
као сукно канџе чичка!
Плава боја, то ти бејаше мој понос!

Видосава ДУЊИЋ, 82 године,
Негришори

НАПОМЕНЕ

1. У првом попису пореских обвезника у Чачку из 1839. године помиње се само један мајстор бојења: Ђорђе бојација. У другом попису из 1865. године наилазимо на четворицу бојација. То су: Милан Павловић, Милисав Анђелковић, Драгоје Милосављевић и Младен Лазаревић. Судаћи по подацима, да су прва двојица имали по кућу и радионицу од слабог материјала, а да друга двојица нису имали имања, можемо закључити да овим чачанским бојацијама нису цветале руже. Године 1892. истакнута фигура друштвеног живота у Чачку био је бојација Милован Ђудић. У 1895. години помиње се као познати бојација Чедомир Раић, а 1899. године постоји у Чачку бојацијско-мунџијски еснаф.

Ови подаци узети су из књиге др Бранка Перуничћа, „ЧАЧАК И ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ (1815—1915)“, књига II, стр. 7, 20, 21, 23, 40, 381, 382, 384, 400 и 439, издање Историјског архива у Чачку.

2. Сећања ауторове мајке;

3. Видети чланак: Д. Јовашевић, УНУК УЖИЧКОГ БОЈАЦИЈЕ ТВОРАЦ БЕОГРАДСКОГ САЈМИШТА, ВЕСТИ, Титово Ужице, бр. 539, 31. октобар 1957. године;

4. Разговор са ЗОРИЦОМ ЛАПЧЕВИЋ—ЈОАНОВИЋ, академским костимографом, унуком почившег Лазара Лапчевића, Београд, Ул. Станоја Главаша 3.

ТУМАЧ МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ

аранија — казан
 бајати — врачати
 бакрач — котао
 бјелов — пас беле длане
 бојило — посуда у којој се боји пређа
 броћ — лековита биљка
 бршљан — лековита биљка
 варзило — средство биљног порекла за бојење јаја у црвено
 варован дан — дан кад сујеверни не раде
 владика — црквени великодостојник
 вран — црн
 гак — гавран
 гуњ — горњи део мушке одеће
 заструг — дрвена посуда с поклопцем, за мању количину сира или кајмака
 зифт — талог никотина
 иксан (турц.) — личност
 кадифа — сомот
 канчело — намот пређе
 кафенли — мрка боја
 конопља — лековита биљка
 поборавити — заборавити

проводација (наводација) — личност спретна код навођења за удају
и женидбу
рабош — дрвена потврда за пријем пређе
различак — лековита биљка
рекла — горњи део женске одеће
рујило, руј — румено-жута боја
серцада — застирач, изаткан од вуне
сунцокрет — лековита биљка
ћаба — свето место за ходочашће
ћуп — земљана посуда (грнчарија)
црнов — пас црне длаке
шатирање — слагање боја (пиктурални колорит)

ПОПИС КАЗИВАЧА

Видосава Дуњић	Ковиљка Филиповић
Зорка Новаковић—Пауновић	Лепосава Павловић
Ката Остојић	Марица Драмићанин
Катарина Миловановић	Миланка Цветић
Миленија Вукојевић	Настасија Вучићевић
Мијољка Филиповић	Оливера Мандић
Мијојла Јаковљевић	Пајка Петровић
Милица Матић	Радика Кувелић
Милунка Лончаревић	Радомирка Томић
Миљка Спасовић	Радосија Јанковић
Нада Богдановић	Стака Маћић

ПОПИС МЕСТА

Ариље	Негришори (Лучани)
Бељина (Чачак)	Озрем (Горњи Милановац)
Васиљевићи (Ивањица)	Парменац (Чачак)
Зеоке (Лучани)	Пријевор (Чачак)
Јездина (Чачак)	Риђаге (Чачак)
Котража (Лучани)	Севојно (Титово Ужице)
Милићевци (Чачак)	Чачак

PREDICTIONS POPULAIRES PENDANT LA TEINTE DE LA LAINE
DANS LA REGION DE CACAK

Dans la région de Čačak, autrefois, chaque foyer teignait lui-même sa laine. Cette méthode de coloration était assez primitive. La couleur était obtenue par voie naturelle — légumes et fruits sauvages — et fabriquée par la famille. Devant un tel processus technologique, la teinture était un travail comportant des risques et les résultats incertains.

Etant donné que le »coloriste« local, n'était jamais sûr de ce qui allait sortir de sa boîte à couleurs, il appelait à l'aide les puissances les plus diverses. La sorcellerie venait bien sûr en premier lieu. Afin que la laine brute »prenne« correctement la teinte choisie, l'habitude populaire prévoyait un fabliau bien choisi pour celui chargé de ce travail. De plus, certains considéraient que ce dernier devait être pur. On lui recommandait également de serrer les poings et de fermer les yeux en s'aidant de nombreuses prédictions. Pour ce faire il y avait une règle absolue et sous-entendue : à chaque couleur, une prédiction correspondante.

Toutes ces coutumes sont évidemment le reflet de la naïveté populaire. Cette étude comporte 30 prédictions liées à la teinte de la laine. Elles ont toutes un rythme oral très vif, les phrases sont bien tournées, la construction des vers et des strophes est solide. Cependant, les prédictions comportent un certain nombre de mots archaïques. On y parle : de plantes médicinales, d'oiseaux, d'insectes et d'animaux.

Cette antique façon de teindre était un travail réservé aux femmes. Aujourd'hui, c'est chez le teinturier qu'on porte la laine et la méthode moderne de coloration par les produits chimiques a étouffée l'ancienne. Cependant, les vieilles femmes de cette région conservent jalousement leurs prédictions comme un secret de famille. C'est pourquoi il ne fut pas facile de les retrouver.

Ces prédictions sont un pur produit de la superstition paysanne et sont l'image du passé. En tant que telles, elles contribuent à l'étude de la vie populaire de cette partie de la Serbie.

Dragoljub D. Jovašević